

Kõrgharidus ja tööturg

Haridusreform kutsub esile kõrgendatud huvi igas ühiskonnas. Majanduslik ja sotsiaalne kasu kõrgemale haridusele tehtud kulutustest riigieelarves erineb riigiti, ent kõrghariduse tulem ühiskonnale on selgelt positiivne. Eesti on järgmisel aastal kõrgharidusreformi lõpusirgel ning arvamused selle mõjudest ulatuvad mõõdukast optimismist lahmiva skepsiseni. Ühes ollakse aga päri – muutuma peab see, mis vajab muudatusi.

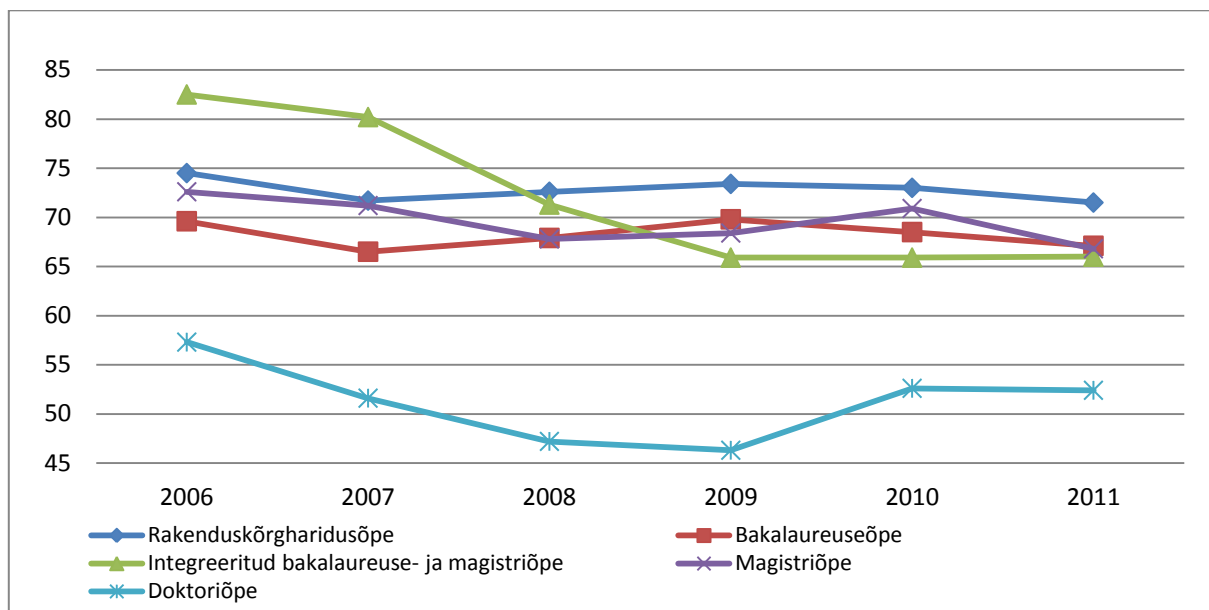
Meiega sarnases olukorras on suur osa Euroopast ja Põhja-Ameerikast, kus samuti toimub arutelu kõrghariduse teemal. Suuresti keskendub tähelepanu nn põlvkonnale Y (noored vanuses 15-30 aastat). Põlvkondade jaotust alfabeedi lõputähtede alusel kasutatakse anglosaksi keeleruumis ning generatsioon Y tähistab neid, kes praegu pendeldavad hariduse ja tööturu vahel. Nimetatud põlvkond sirus uue tehnoloogia ja oluliste ühiskondlike muutuste ajal, neil on erinevad väärtushinnangud ja käitumine. Praeguseks on kasvanud just selle vanusegrupi tõrjutus tööturust ning seda eeskätt Euroopas. Ka Baltimaades on nad ligi kaks korda vähem tööga hõivatud ja palju enam töötud kui teised vanusegrupid. Lisaks tootliku potentsiaali jõudeolekust tulenevale miinusele on arengule ebasoodne, kui parimas eas inimesed sõltuvad toetustest. Samuti on oht sotsiaalsete pingete tekkeks. Nii kujuneb pikema perioodi sotsiaalprobleem: töötus → vaesus → elukvaliteedi langus. Sel põlvkonnal on samas kõrge enesehinnang ja suured ootused palga, elustandardi jms suhtes.

Tudengite ja koolilõpetanute üha kehvem tase tähendab, et akadeemiline kraad märgib tänapäeval sisuliselt vähemat, kui see varasemal ajal oli. Samas on meil kõrghariduse strateegia aastateks 2006–2015 raames üheks eesmärgiks nimelt kvaliteedi tagamine. Probleem pole pelgalt akadeemiliste kraadide devalveerumine; Eestis on mitmed uuringud näidanud noorte viletsat lugemis- ja analüüsioskust ning üldiseks probleemiks peetakse madalat rahandusalast haritust. Arvutamine ja võrrandite lahendamine ülikoolis on isegi paljudele majandusvaldkonna oma erialaks valinud Eesti noortele kaelamurdev ülesanne.

Kõrgharidus on eelpool kirjeldatuga mitmel moel seotud ning käesolev analüüs keskendub tööturu suunale. Kas ja mil määral on (üli)koolist kasu töö leidmisel? Ehk on ülikoolide aegunud kontseptsioon maas arengutest tööturul? Kõrghariduse võimetusest astuda sammu väärtusloome protsessiga majanduses on kirjutatud raamatuid ning võetud seisukohti tööandjate poolt siin ja teisel pool piiri. Kõrghariduse ehk kolmanda taseme õppesse asub Eestis 17-18 tuhat tudengit aastas, neist naiste osakaal ulatub 60 protsendini. Arvestades õppetööst välja langenutega, on tegelik iive kõrghariduses vaid 7-8 tuhat tudengit aastas (mida on ligi kaks korda vähem kui kümme aastat tagasi).

Eesti tõusis hiljuti esikohale ühes haridustabelis: kusagil mujal OECD riikides ei ole naiste osakaal kõrghariduse omandanute hulgas nii suur kui Maarjamaal. Kümneni jooksul on Eestis kolmanda taseme õppe lõpetanud iga kümnes elanik, neist üle 77 tuhande naise ja 33 tuhat meest. Eesti eristumine naistudengite suure osakaalu poolest kõrghariduses – ligi 70% kõikide erialade keskmisena – tuleb humanitaaralade, pedagoogika ja tervishoiu erialade arvelt. Võrreldava riikide grupi keskmisest madalam on aga Eesti noorte soov õppida teadus- või insenerihariduse erialasid. Tulevase töökohana on meie noored, vastavalt OECD uuringule, kõige vähem huvitatud tööst tervishoiuvaldkonnas ja kõige enam humanitaaraladel.

Joonis 1. Naistudengite osakaal kõrghariduse omandanute seas Eestis.

Erialade lõikes oli möödunud kümnendil kõige populaarsem ärimus ja haldus (kõikides haridusastmetes, v.a. doktoriõpe) nii vastuvõetute kui ka õppurite seas. Kõrghariduse omandanute hulgas oli iga neljas-viies sel perioodil samuti halduse või ärimuse eriala lõpetaja. Peaminister on Riigikogu ees kurtnud, et doktorikraadiga lõpetajaid on meil vähe, doktoriõppe efektiivsus madal ning vaja on rohkem doktorikraadiga inimesi¹. Doktoriõpet Eestis iseloomustab tung humanitaaria ja kunstide ning sotsiaalteaduste suunal. Möödunud kümne aasta jooksul on Eestis kõige enam, pea iga kuues doktorikraad (nt Rootsis iga üheteistkümnes) jagatud just humanitaarias – see valdkond on ka doktoriõppesse vastuvõetute hulgas populaarseim. Soomes ega Rootsis ei paelu humanitaarõpe kõrgeimal haridustasemel; noored valivad teisi erialasid nagu meditsiin, loodus- ja tehnikateadused. Põhjanaanabritel on humanitaaria üsna madala ja kahaneva populaarsusega doktoriõppe erialade hulgas.

Kas humanitaaria poole kaldu doktoriõpe väärib Eesti majandust? Kas see on tööturul nõutud eriala? Ideede realiseerumine praktikas võtab aega, ent kui TÜ psühholoogiainstituudi juhataja Jüri Alliku kirjeldus humanitaaria valdkonnast (vt täpsemalt PM 17.09.2012) paika peab, võib olla suisa nii, et doktoriõppe „madal efektiivsus“ säästab majandust ebaefektiivsusest meie niigi vähese inimressursi jaotumisel kõrghariduses.

Eesti probleem kõrghariduses ei ole haritud inimeste suhtarvus või hariduskulutuste suhtelises vähesuses, pigem ikka kvaliteedis ja selles, kuidas inimesed sobituvad tööturu vajadustega. Hariduse roll majandusarengus on eelkõige lisandväärtuse loomises.

Võrdluses OECD keskmisega on kolmanda taseme hariduse (st vähemalt kaks aastat õpet tehniliste ja praktiliste oskuste omandamiseks kutsehariduses, vähemalt kolm aastat täisajaga õpet peamiselt ülikoolides ning uurimis- ja arendustegevus nt doktoriõppes) omandanud Eesti elanikke vanema põlvkonna hulgas enam kui noorte seas. Enamus neist on bakalaureuse taseme lõpetajad ning rahvusvahelise hariduse liigituse ISCED taseme 6 (doktoriõpe) osakaal on alla kahe protsendi kõigist lõpetanuist. Eesti 25–34-aastastest oli OECD uurimuse kohaselt ligi 28% madalama haridustasemega kui nende vanemad ja vaid 16% noori parema haridusega. Kolmandik noori omandab oma vanematega sarnase haridustaseme.

¹ Vt Riigikogu 13.12.2011. a istungi stenogramm.

Ebakõla tööturul

Haridus peaks üldjuhul olema hea kindlustus töötuse vastu, kuid hea haridus ei tähenda kindlat ja tasuvat hõivet. Tööturul oli kõrgharidusega inimeste hõive Eestis 2010. a andmete põhjal allpool OECD keskmist ning selle tase võrreldav Kreeka ja Hispaania vastavate näitajatega. Nimetatud riigid olid ka nende seas, kus majanduskriis viis hõive suurelt osalt haritud inimestelt. Nagu selgub võrdluses OECD keskmisega, on kutseharidusega inimestel Eestis väiksem šanss leida uus töökoht. Omaette probleemiks on kujunenud noored, kes pole õppimas ega tööturul. 2010. aastal oli Eestis taoliste inimeste osakaal suurem nii naiste kui meeste võrdluses OECD keskmisega.

Konsultatsioonifirma McKinsey globaalses ülevaates „Education to Employment“ kurtis ligi 70% tööandjatest, et oskustöölise leidmisel on probleemiks ebapiisav väljaõpe. Samas uskus 70% õppeasutustest, et paiskavad tööturule piisava väljaõppega noori. Tööandjad polnud rahul enam kui poolte noorte oskusega probleeme lahendada, kusjuures ligi kaks kolmandikku noortest uskus, et neil sellised oskused on. Statistika ja küsitluste põhjal näivad haridussektor ja tööandjad korraga justkui erinevas ajas ja kohas olevat. Tööturule jõudnutest on kolmanda taseme hariduse saanutel üldjuhul lootus teenida priskem töötasu, kusjuures nõ kõrghariduse preemia Eestis on väiksem OECD keskmisest. Eesti kuulub madalalpalgaliste gruppi (sh Poola, Slovakkia, Ungari), kus mistahes haridustaseme võrdluses on töötasu alla OECD 34 riigi keskmise (ja seda vähemalt 20 tuhande USD võrra aastas); skaala teises otsas on täpselt vastupidise võrdlusarvuga Taani, Norra ja Holland. Töökogemuse ja kõrgharidusega töötajal on OECD riikides reeglina suurem sissetulek, kuid selles arvestuses kerkib Eesti esile asjaoluga, et meil on kooli värskest lõpetanud võimalus saada kõrgemat töötasu kui on töökogemusega kõrgharitud kolleegil. Kuigi kõrghariduse omandanud on oodata Eestis (nagu ka Põhjamaades) suuremat sissetulekut, tekib meil erinevus ealises võrdluses. Nimelt on Eesti tööturg vanemaealiste suhtelise tulu võrdluses kõrgharitud vanurit premeeriv ja vähemharitud vanurile keskmisest kümnendiku võrra madalamat tulu tagav; egalitaarses Skandinaavias on eakatel haridustasemest olenemata riigi keskmisest kõrgem töötasu. OECD analüüs näitab ka, et kõrgharidus ei lahenda soolist palgaerinevust. Eestis (samuti Itaalias, Koreas, Brasiilias) saavad kolmanda taseme hariduse omandanud naised ligi 65% sama haridustasemeni jõudnud meeste sissetulekust ja see vahe ei muutu töökogemuse kasvades. Erinevust palgatasemetes seletatakse eri tegevusvaldkonna ja töötajate osalemise ajaga. Siiski on palgavahe Eestis, nagu selgus Tartu Ülikooli majandusteadlaste poolt läbiviidud projektis, soopõhine – naised küsivad sama kvalifikatsiooniga meestest kolmandiku võrra vähem töötasu.²

Majandusareng ja innovatsioon

Kuivõrd mõjutab hariduse tase majanduse arengukiirust? Akadeemiline kirjandus toob esile positiivse seose kõrgema haridustaseme ja naiste suurema hõive ning majanduskasvu vahel (vt Barro, Xala-i-Martin). OECD täheldab, et keskmiselt kuni pool majanduskasvust toetub kõrgharitud inimeste sissetulekute kasvule ning positiivne mõju kogutulule (välja arvatud Eestis, Iirimaa ja Ungaris) säilib ka majanduslanguse tingimustes.

Haridustaseme olulisust ühiskonnale näitab ka selle mõju oodatavale elueale – kõrgharitud inimese võrdlus madalaimale haridustasemele pidama jäänuga Eestis näitab, et enam haritud meestel on lootus ligi 14 aastat ning naistel 8 aastat pikemale elule. Uuringud kinnitavad seost kõrgema haridustaseme ja parema tervise, vähema kuritegevuse ning suurema sotsiaalse kaasatuse vahel (vt Herd; Lochner; Walsemann et al). Niisiis on haridustaseme näitajad korrelatsioonis ka ühiskonna jätkusuutliku arengu indikaatoritega.

Eestis peavad end innovaatiliseks (2010. a andmete põhjal) ligi pooled väikeettevõtted; seega pole pooled firmadest innovaatilised, st ei teosta toote-, protsessi-, organisatsiooni- ega turundusuuendusi. Euroopas kasutatava definitsiooni alusel saab töötajate arvu järgi väike- ja keskmise suurusega ettevõtteks nimetada meil pea iga teist firmat ning ülejäänud liigitada mikrofirmadeks. Euroopa mõistes suurfirmasid on Eestis iga viiesaja tegutseva

² Projektist „Ametialase mobiilsuse tegurid ja mõjud Eestis“ vt täpsemalt <http://www.mtk.ut.ee/1165211>

ettevõtte kohta vaid üks. Teadus-ja arendustegevusega on ettevõtlussektoris hõivatud ca 3000 inimest, neist teadlasi veidi üle 2000. Just need, lisaväärtusloomes otseselt osalevad töötajad, moodustavad aga vähem kui kolmandiku inimestest, kes statistika kohaselt on teadus-ja arendustegevusega hõivatud.

Valitsuse soov tugevdada teadusesse suunatavate ressursside ning tulemuste seoseid on õige eesmärk, ent kerkimine innovatsiooni jmt edetabelites ei ole lihtne. Seda tulenevalt nii Eesti ettevõtluse struktuurist – väikefirmad, väärtusloome suhteliselt madal tase, teadlaste vähene kaasatus – nagu ka kesisest innovatsioonist (nt patente on Eestis elaniku kohta alla OECD keskmise ja vähem kui meie oluliste kaubanduspartnerite juures, sh Lätis ja Leedus). Rahvusvahelisi patenditaotlusi tuli eestimaalastelt kõige enam aastatel 2007–2008, ent seejärel on patenditaotluste arv pidevalt kahanenud.³

Mil määral toimub õppekvaliteedi muutmine käesoleva haridusreformi käigus vastavaks muutustega tööturul, selgub järgmise põlvkonna võrdluses. Tehnoloogia võimalused soosivad üha enam neid koole, mis eristuvad nt veebipõhise ja paindliku õppetööga. Seni teame aga üsna kindlalt, et tööturg pole enam see, mis eelmisele põlvkonnale hõiveti pakkus ning uus normaalsus ongi pidev muutus ning ajutise/osalise töö suurenemine. Oskuste mittevastavus ja pidev otsing on samuti selle turu lahutamatud osad. Seetõttu kujuneb kõrgharidus mitme muutujaga võrrandiks, mille lahendamisest sõltub ühiskonna jätkusuutlikkus. Piltlikult öeldes võib kõrghariduses lati piisavalt kõrgele seada ja matile maanduda latti maha ajamata ... selle alt läbi hüpatades.

Lauri Luiker
nõunik
tel 6507

Kasutatud materjalid

- Barro, R., Sala-i-Martin, X. Economic Growth 2nd ed, MIT Press, 2004.
- Eesti kõrgharidusstrateegia aastateks 2006–2015.
- Herd P., Education and Health in Late-Life among High School Graduates, Journal of Health and Social Behavior, Dec.2012, Vol.51, No.4, lk.478-496.
- Lochner, L. The Impacts of Education on Crime, Health and Civic Participation, CIBC Policy Brief No.3 Dec 2011 <http://economics.uwo.ca/centres/cibc/policybriefs/policybrief3.pdf>
- McKinsey & Co, Education to employment 2012, <http://mckinseysociety.com/education-to-employment/report/>
- OECD, Education at Glance 2012, <http://www.oecd.org/edu/eag2012.htm>
- Universitet och högskolor, UF 21 SM 1201, Sveriges Officiella Statistika 2011.
- Walsemann, K., Bell, B., Hummer, R., Effects of Timing and Level of Degree Attained on Depressive Symptoms and Self-Rated Health at Midlife, American Journal of Public Health, March 2012, Vol. 102, No. 3, lk.557-563.
- Eesti Statistikaamet
- Eesti Patendiamet
- Eurostat
- Tilastokeskus

Õigus- ja analüüsi osakond on Riigikogu struktuuriüksus, mis nõustab rahvaesindajaid ja nende heaks töötavaid ametnikke. Käesolev informatsioon on koostatud osakonna algatusel. Autorid on valmis arutlema huvilistega töö sisu üle. Kõik kommentaarid on teretulnud.

³ Patendi majanduslik tulu tekib siis, kui leiutis suudetakse innovatsiooni teel kaubaks või teenuseks müüa. Kui Eestis hetkel kehtivate patentide jaotus kanda tarbimise võrdlusesse, oleks kodumaiste patentide osakaal veidi alla 9% ning välissektoril üle 81%, kusjuures meie koduturul oleks nt nii Rootsi, USA, Soome kui Saksamaa selles arvestuses suurema rolliga kodumaisest.